

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ В УМОВАХ ОЧНО-ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Подано авторську програму вдосконалення когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів. Розкрито особливості змісту й етапів реалізації програми в умовах очно-дистанційної форми післядипломної педагогічної освіти.

Ключові слова: когнітивний стиль особистості, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, післядипломна педагогічна освіта, очно-дистанційна форма навчання.

Постановка проблеми

Вступ. Важливим завданням підвищення якості управління освітніми організаціями є підготовка їх керівників до діяльності в умовах соціальних трансформацій. Однією зі складових такої підготовки має стати вдосконалення когнітивного стилю управлінців як важливого чинника ефективності їхньої управлінської діяльності, що визначає особливості організації їхньої когнітивної сфери і, відповідно, індивідуальні відмінності в процесі опрацювання інформації, яка надходить з довкілля.

За своєю структурою когнітивний стиль є складним, біполярним особистісним утворенням, яке включає такі *параметри*: 1) *полезалежність / полenezалежність* (рівень психологічної диференціації й характеру пізнавальної спрямованості суб'єкта), 2) *вузький / широкий діапазон еквівалентності* (індивідуальні відмінності в особливостях орієнтації на схожість та відмінність об'єктів), інакше його називають «аналітичність/синтетичність» 3) *вузькість / широта категорії* (різні варіації значення однієї категорії); 4) *ригідний / гнучкий пізнавальний контроль* (ступінь суб'єктивних труднощів у зміні засобів переопрацювання інформації в ситуації когнітивного конфлікту); 5) *толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду* (можливість сприйняття вражень, не враховуюючи того, що людина вже має і розцінює як правильні й очевидні); 6) *фокусувальний / сканувальний контроль* (індивідуальні особливості розподілу уваги, які проявляються в ступені широти охопту різних аспектів ситуації, що відображується); 7) *згладжування / загострення* (особливості збереження у пам'яті матеріалу, що запам'ятовується); 8) *імпульсивність / рефлексивність* (індивідуальні відмінності в схильності приймати рішення швидко чи повільно); 9) *конкретна / абстрактна концептуалізація* (ступінь диференціації та інтеграції понять); 10) *когнітивна простота / складність* (ступінь диференціації, зв'язності, інтегрованості та стабільності суб'єктивних конструктів) [9].

На наш погляд, у професійній діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів найбільш важливими є такі характеристики когнітивного стилю: 1) *полезалежність / полenezалежність*; 2) *толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду*; 3) *імпульсивність / рефлексивність*; 4) *когнітивна простота / складність*. Ці характеристики до того ж піддаються корекційному впливу [8].

Водночас результати нашого дослідження свідчать про недостатній розвиток когнітивного стилю керівників ЗНЗ, зокрема, низький рівень когнітивної складності, толерантності до невизначеності та інших його параметрів [4], що веде до зниження ефективності управлінської діяльності. Так, зокрема, когнітивно-прості й інтолерантні особистості виявляють більшу догматичність суджень, нетерпимість до когнітивного дисонансу, неможливість інтегрувати суперечливу інформацію, більшу схильність до ефекту «ореолу», ригідність, тому наявність цих якостей у керівників ЗНЗ зумовлює значні професійні проблеми у досягненні ними цілей управлінської діяльності.

Вдосконаленню когнітивного стилю управлінців, на наш погляд, можна сприяти в процесі спеціально організованого психологічного навчання у системі післядипломної педагогічної освіти.

Відповідно, *мета* цієї роботи — висвітлити особливості авторської програми, спрямованої на вдосконалення когнітивного стилю керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах очно-дистанційної форми післядипломної педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу

Програма складається з двох модулів — модуль 1 «Зміст і показники когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій як важливого чинника їхньої професійної діяльності», модуль 2 «Умови вдосконалення когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій».

Метою модуля 1 є актуалізація установки на пізнання та розвиток когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій як важливого чинника їхньої професійної діяльності. У цьому модулі передбачається висвітлення таких питань, як проблеми розвитку когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій як важливого чинника їхньої професійної діяльності, зміст і показники когнітивного стилю, особливості й умови розвитку когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій.

Метою модулю 2 є висвітлення психолого-педагогічних умов розвитку когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій в процесі психологічної підготовки. У цьому модулі передбачається поглиблення знань керівників освітніх організацій щодо когнітивного стилю та його показників; оволодіння методами діагностики показників когнітивного стилю особистості, актуальних для ефективності управлінської діяльності в умовах соціальних трансформацій, розвиток складових когнітивного стилю керівників, актуальних для ефективності управлінської діяльності (поленезалежності; толерантності до нереалістичного досвіду; рефлексивності; когнітивної складності), оволодіння керівниками освітніх організацій вміннями й навичками застосувати набуті психологічні знання в управлінській діяльності.

Програму з вдосконалення когнітивного стилю доцільно реалізувати в декілька етапів відповідно до розробленого на кафедрі психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти підходу [2; 3].

По-перше, на *підготовчому етапі* визначається ступінь готовності управлінців до вдосконалення. Відповідно, можна виокремити три типи керівників — 1) не готові, 2) бажають, але не володіють відповідними знаннями, вміннями, навичками; 3) готові.

Перша група керівників має пройти спеціальну підготовку щодо забезпечення «відкритості» управлінців для подальшої роботи (через групові дискусії, спостереження, протиставлення, інтерпретації прийомів і способів поведінки). Це сприятиме розвитку гнучкості, кращому сприйманню нової інформації, необхідної для змін. Важливим на цьому етапі є узгодження мети післядипломної педагогічної освіти управлінців загалом і вдосконалення когнітивного стилю, зокрема, з їхньою ціннісно-потребовою сферою (насамперед, вищими потребами).

По-друге, на *діагностичному етапі* визначається вихідний когнітивний стиль управлінців на основі актуалізації прагнення до самопізнання суб'єктом особливостей свого внутрішнього світу за допомогою методики визначення когнітивної складності у міжособистісних стосунках (А. Шмельов) [10], методики визначення когнітивного стилю (Е. Куулз і Х. Ван дер Брок) [2; 14], методики визначення уявлень керівників ЗНЗ щодо значущості показників когнітивного стилю (Г. Соломіна) (Додаток 1), модифікація методики Г. Ложкіна «Який я керівник?» (О. Бондарчук) [2], методики визначення рефлексивності (А. Карпов) [5].

Результатом діагностичного етапу має стати індивідуальна програма вдосконалення когнітивного стилю на основі розвитку здатності управлінця до самопізнання, саморегуляції й самоконтролю, самовдосконалення тощо.

Третій *етап актуалізації здатності до розвитку когнітивного стилю* реалізується в активних формах і методах навчання — практичних заняттях, на яких аналізу-

ються проблемні ситуації управлінської діяльності, конструктивне розв'язання яких можливе за умови самоаналізу й самопізнання керівників; ділових іграх, тематичних дискусіях.

Наприклад, вправа «Самооцінка» спрямована на розвиток рефлексії, виконання вправи «Соціальний атом» сприятиме дослідженню життєвого простору керівників, їхньому вмінню розуміти соціальні зв'язки та їх вплив на можливість прийняття самостійного рішення. У вправі «Перспективи» слухачам пропонується визначити майбутні досягнення, пов'язати їх з минулими успіхами та визначити проміжні шляхи до майбутнього від минулого у процесі виконання завдань рефлексивного характеру.

Вправа «Один день життя» ініціює механізм саморозвитку. Керівниками пропонується виконати таке завдання: «Уявіть, що залишився один день життя. Як ви його проведете? Чи вплинуло це на Вас?». Важливим моментом у виконанні цих вправ є розвиток толерантності до думки, відмінної від власної через а) створення спільних цілей, що елімінують негативні стереотипи, з обов'язковим досягненням успіху (М. Шериф [7]); б) перекатегоризацію — переоцінку групової приналежності, наприклад, зі статі до віку (Дж. Тернер [13]); в) контакт — розширення комунікацій на основі виявлення позитивних якостей опонентів, персоналізації спілкування (Г. Олпорт [12]), спільної діяльності з об'єктом пізнання тощо; г) розвиток емоційної гнучкості (Е. Асмаковец [1]); д) розвиток навичок рефлексивного аналізу й установка на критичне мислення щодо власних позицій (В. Янчук [11]) тощо.

Четвертий етап *закріплення та розвитку конструктивних особистісних новоутворень* ми пропонуємо реалізувати на дистанційному етапі навчання, а також безпосередньо в професійній діяльності керівників освітніх організацій, під час їхньої самоосвіти в тісній співпраці з психологічною службою освітнянської організації, інститутами післядипломної освіти через виконання спеціальних завдань для навчального практикуму, психолого-управлінське консультування, виконання випускних робіт тощо.

У результаті реалізації цієї програми слухачі — керівники освітніх організацій — отримують *знання* щодо змісту, складових та умов розвитку когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій, розвинути *уміння* аналізувати особливості власного когнітивного стилю, необхідні для вдосконалення професійної діяльності, складати та реалізовувати програми саморозвитку та самовдосконалення власного когнітивного стилю тощо

Однією з основних форм реалізації розробленої нами програми, апробованої в умовах післядипломної педагогічної освіти є спецкурс, розрахований на 12 годин, 6 з яких реалізуються у формі дискусії та елементів тренінгу на очному етапі навчання, а 6 — через самостійну роботу на дистанційному етапі. За потреби та можливості кількість годин спецкурсу може бути збільшено до 36 годин.

З урахуванням специфіки навчання дорослих у процесі спецкурсу використовуються переважно інтерактивні техніки.

Так, у *вступній частині спецкурсу* пропонуються такі форми роботи

- *мультимедійна презентація*: «Що ми сьогодні будемо робити?» (визначення мети та завдань тренінгу);
- *групове обговорення теми*: «Як ми організуємо свою роботу?» (обговорення організаційних моментів — часу роботи, перерв, правил взаємодії учасників тощо).

Блок 1 спецкурсу спрямований на аналіз впливу когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій на ефективність їхньої управлінської діяльності. Тут пропонуються такі форми роботи:

- *криголам*: «Мої позитивні риси...»;
- *метод незавершених речень (з подальшим груповим обговоренням)*: «Ефективність управлінської діяльності керівників освітніх організацій у сучасних умовах — це ...»;

• *робота в малих групах*: визначення особистісних характеристик керівника освітньої організації, необхідних для ефективної управлінської діяльності в умовах соціальних трансформацій;

- *презентація результатів роботи малих груп*: обговорення переліку рис, визначених кожною групою; виокремлення показників, що відповідають характеристикам когнітивного стилю особистості;

- *групова дискусія*: «Позитивний і негативний вплив когнітивного стилю особистості керівників на ефективність їхньої управлінської діяльності» (визначення тенденцій розвитку когнітивного стилю керівників освітніх організацій).

Блок 2 спецкурсу спрямований на визначення змісту та складових когнітивного стилю керівників освітніх організацій; тут передбачено виконання керівниками завдань психологічного практикуму:

- дослідження особливостей когнітивного стилю керівників освітніх організацій» за допомогою методик: а) визначення когнітивної складності у міжособистісних стосунках за методикою А. Шмельова, б) визначення когнітивного стилю за методикою Е. Кулз і Х. Ван дер Брок;

- дослідження особистісного потенціалу розвитку когнітивного стилю керівників освітніх організацій» за допомогою а) виявлення рівня рефлексивності за методикою А. Карпова, б) визначення уявлень керівників ЗНЗ щодо значущості показників когнітивного стилю за допомогою опитувальника Г. Соломіної (авторська розробка), в) дослідження самооцінки професійних якостей особистості керівників освітніх організацій за допомогою модифікації О. Бондарчук методики «Який я керівник?» (Г. Ложкін).

Блок 3 спецкурсу спрямований на створення умов щодо розвитку когнітивного стилю керівників освітніх організацій. Тут пропонуються такі форми роботи:

- *групова робота*: актуалізація установки на професійне й особистісне зростання, розвиток рефлексивності, саморегуляції, оволодіння прийомами попередження «емоційного вигорання» (за допомогою вправ «Самооцінка», «Соціальний атом», «Мій життєвий простір», «Перспектива», «Один день життя» та ін.

- *мозковий штурм*: «Як забезпечити розвиток показників когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій, важливих для підвищення якості управління закладами освіти?»

У *заклучній частині спецкурсу* передбачено:

- *рефлексивний аналіз*: «Що дав мені спецкурс?»;
- *анкетне опитування*: «Оцінка ефективності триспецкурсу»;
- побажання учасників один одному у вигляді «подарунків» власних позитивних рис когнітивного стилю особистості, що забезпечують ефективно управляти освітньою організацією.

На *дистанційному етапі* слухачам пропонується виконати такі завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізувати характеристики власного когнітивного стилю та визначити їхній вплив на особливості розв'язання проблем управлінської діяльності.

2. Визначити психологічні резерви розвитку когнітивного стилю особистості та засоби їх реалізації у професійному й особистісному житті.

3. Скласти індивідуальну програму саморозвитку когнітивного стилю особистості.

Результати впровадження цього спецкурсу в практику підвищення кваліфікації керівників освітніх організацій в Університеті менеджменту освіти свідчать про його ефективність щодо вдосконалення когнітивного стилю управлінців.

Висновки

Удосконалення когнітивного стилю керівників освітніх організацій можливе за умови впровадження програми відповідного спецкурсу в практику підвищення кваліфікації управлінців. Програма складається з двох модулів, перший з яких спрямований на актуалізацію установки на пізнання та розвиток когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій як важливого чинника їхньої професійної діяльності, а другий — на особливості й умови розвитку когнітивного стилю особистості керівників освітніх організацій у процесі їхньої психологічної підготовки, що складається з підготовчого та діагностичного етапів, а також етапів актуалізації здатності до розвитку когнітивного стилю й закріплення новоутворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмаковец Е. С. Развитие эмоциональной гибкости учителя посредством социально-психологического тренинга / Е. С. Асмаковец // Психологическая наука и образование. — 2000. — № 1. — С. 11–14.
2. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: моногр. / О. І. Бондарчук. — К. : Наук. світ, 2008. — 318 с.
3. Бондарчук О. І. Проблеми вдосконалення психологічної компетентності керівників освітніх організацій у процесі підвищення кваліфікації / О. І. Бондарчук // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]. — К., 2005 ; В. В. Олійник (голов. ред.). — К. : «Дорадо-Альянс», 2010. — Вип. 1(14), ч. 2. — С. 47–52.
4. Бондарчук О. І. Особливості когнітивного стилю керівників освітніх організацій / О. І. Бондарчук, Г. В. Соломіна // Наука і освіта ; редкол. О. Я. Чебикін (голов. ред.) [та ін.]. — К., 2011. — Вип. 9. — С. 28–32.
5. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее определения / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 5. — С. 45–56.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; пер. с англ. и общ. ред. Г. А. Балла [та ін.]. — М. : Смысл, 1999. — 425 с.
7. Митина Л. М. Психология конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. — М. : МПСИ, 2002. — 400 с.
8. Технологія підготовки персоналу освітніх організацій до роботи в умовах соціально-економічних змін: навч.-метод. посіб. ; за ред. Л. М. Карамушки. — Біла Церква : КОІПОПК, 2008. — 100 с.
9. Холодная М. А. Когнитивные стили: о природе индивидуального ума / М. А. Холодная. — 2-е изд. — С.Пб. : Питер, 2004. — 384 с.
10. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности / А. Г. Шмелев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 156 с.
11. Янчук В. А. Введение в современную социальную психологию / В. А. Янчук. — Минск : АСАР, 2005. — 768 с.
12. Allport G.W. Pattern and growth in personality / G.W. Allport. — N.Y. : Holt, Rinchart & Winston, 1967. — 593 p.
13. Cools E. Development and validation of the Cognitive Style Indicator / E. Cools, H. Van den Broeck // Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied. — 2007. — № 3. — P. 185–202.
14. Turner J.C. Social influence. — Buckingham : Open University Press, 1991.

Додаток 1

Методика визначення уявлень керівників ЗНЗ щодо значущості показників когнітивного стилю (Г. Соломіна)

Інструкція. Оцініть, будь-ласка, розвиток яких з перелічених нижче характеристик особистості є важливим для забезпечення успіху вашого життєвого шляху як керівника ЗНЗ.

№ з/п	Характеристики	Кількість балів							Характеристики
		6	5	4	3	2	1	0	
1	Уміння самостійно приймати рішення і брати на себе відповідальність, навіть коли воно суперечить думкам довколишніх								Під час прийняття рішення орієнтація на думки інших, навіть за рахунок необхідності поступитися своєю думкою
2	Зважування всіх альтернатив до прийняття рішення								Швидке обирання певного варіанту рішення з декількох
3	Здатність змінювати засвоєний спосіб розв'язання завдання за інших умов								Абсолютне виключення почуттів та інтуїції на користь логіки як джерела інформації

4	Багатоваріативне оцінювання будь-якого явища або людини залежно від обставин								Наявність особистої системи оцінювання будь-якого явища або людини незалежно від обставин
5	Готовність до сприйняття нових фактів, що суперечать наявним знанням і навичкам								Оцінювання будь-яких фактів, спираючись лише на власний життєвий досвід
6	Уміння оцінювати будь-яку ситуацію, оперативно розподіляючи увагу на всі її об'єкти								Швидке оцінювання ситуації, приймаючи до уваги лише ті її характеристики, що кидаються в очі
7	гнучкість і креативність, свобода мислення від безпосередніх властивостей ситуації								Використання перевірених часом і власним досвідом відповідей на будь-яку ситуацію
8	здатність зберігати в пам'яті всі специфічні деталі того, що запам'ятовується								зберігання в пам'яті матеріалу в цілому, в загальному вигляді

Опрацювання результатів

Підраховується загальна кількість балів. Чим вищий результат, тим більш значущим є розвиток позитивного полюсу по всіх параметрах когнітивного стилю.

На підставі порівняння кількості балів в кожному рядку визначається значущість характеристик когнітивного стилю: 1) полезалежність / полenezалежність; 2) імпульсивність / рефлексивність; 3) гнучкість / ригідність пізнавального контролю; 4) когнітивна простота / складність; 5) толерантність / інтолерантність до нереалістичного досвіду; 6) фокусувальний / сканувальний контроль; 7) конкретна / абстрактна концептуалізація; 8) згладжування / загострювання.

Соломина А.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА РУКОВОДИТЕЛЕЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ К УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ КОГНИТИВНОГО СТИЛЯ В УСЛОВИЯХ ОЧНО- ДИСТАНЦИОННОЙ ФОРМЫ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Представлена авторская программа усовершенствования когнитивного стиля руководителей общеобразовательных учебных учреждений. Раскрыты особенности содержания и этапов реализации программы в условиях очно-дистанционной формы последипломного педагогического образования.

Ключевые слова: когнитивный стиль личности, руководители общеобразовательных учебных учреждений, последипломное педагогическое образование, очно-дистанционная форма обучения.

Solomina H. W.

PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR MANAGERS SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO IMPROVE THE COGNITIVE STYLE IN FULL-TIME AND DISTANCE FORM OF POSTGRADUATE EDUCATION

The article presents the author improvement programs cognitive style leaders secondary educational institutions. The features of the content and the implementation phase of the program in full-time and distance form of postgraduate teacher training is described.

Key words: cognitive style personality, heads of general educational institutions, postgraduate teacher education, full-time and distance learning